

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 339.544

DOI: <https://doi.org/10.46644/2708-1834/2022-06.7>

Лазаренко Д.О.
професор

Державний податковий університет

Лук'янов А.І.--
аспірант

*Інститут економіки промисловості
Національної академії наук України*

Lazarenko D.
State Tax University

Lukyanov A.
*Institute of Industrial Economics
of National Academy of Sciences of Ukraine*

ОЦІНКА ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПЕРЕРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

EVALUATION OF THE EXPORT POTENTIAL OF AGRO-PROCESSING ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

На основі дослідження експортного потенціалу підприємств харчової промисловості встановлено пріоритетну роль галузі агропереробки в економіці країни. Доведено переваги агропродовольчих виробів вітчизняного виробництва як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. В черговий раз підкреслено проблему обмеження переробних виробничих ланцюгів і сировинний характер аграрного експорту. Проаналізовано потенційні можливості відновлення діяльності і відтворення експортних можливостей агропереробних підприємств. Для оцінки стану виробничих показників і експортного потенціалу запропонована методологія, використана Інститутом економічних досліджень. Дана порівняльна характеристика загальноекономічного середовища агропромисловості. За результатами дослідження визначено, що експортний потенціал харчової промисловості залишається доволі стабільним, попри військовий стан. Запропоновано ключові аспекти програми державної підтримки виробників агропереробної галузі.

Ключові слова: експорт, харчова промисловість, виробництво, агропереробка, переробна галузь, ланцюги доданої вартості.

Based on the study of the export potential of food industry enterprises, the priority role of the agro-processing industry in the country's economy has been established. The advantages of domestically produced agro-food products on both domestic and foreign markets have been proven. Once again, the problem of limiting processing production chains and the raw nature of agricultural exports were emphasized. The potential opportunities for reviving activities and reproducing the export

opportunities of agro-processing enterprises are analyzed. To assess the state of production indicators and export potential, the methodology used by the Institute of Economic Research is proposed. The authors compared the general economic environment and the production index of the processing industry. The index of export operations of food industry enterprises in 2022 has been determined. The structure of the export of oil and fat products is shown graphically. Based on the results of the study, it was determined that the export potential of the food industry remains quite stable, despite the military situation. The general aspects of the state support program for producers of the agro-processing industry are proposed. The authors propose to develop measures to monitor world technologies, innovative equipment for the modernization of business processes of processing and storage of agricultural products, to provide additional preferences for modernized enterprises when choosing a foreign market. It is also necessary to start training highly qualified specialists in the field of processing technologies and quality management of agricultural products according to world standards. To protect the interests of Ukrainian agro-processing enterprises in international economic relations and to adapt products to foreign markets, create institutions of trade attachés in Ukrainian embassies. The article proves the necessity of achieving the maximum depth of the food chain and conveying all consumer benefits to the final consumer.

Key words: export, food industry, production, agro-processing, processing industry, chains of added value.

Постановка проблеми. Світові економічні відносини сьогодні перебувають в процесі глобальних трансформаційних перетворень. Адаптація національної економічної системи до європейських і світових умов господарювання вимагає оперативного втручання у зовнішньоекономічну діяльність підприємств переробної галузі.

На жаль, як і раніше в структурі експорту переважає частка аграрної сировини, яка взагалі не пройшла переробку, або має мінімальну кількість ланцюгів і етапів переробки. Аналіз статистичних показників останніх років (2019–2022) свідчить про поступове зменшення харчового аграрного експорту України. Попри чисельні дискусії експертів і представників науки Україна досі має переважно сировинний характер аграрного експорту і залишається сировинним «базаром» для багатьох країн світу. Курс на подану вартість агросектору України зростає дуже повільно в деяких напрямках і зовсім призупинився. Додаткова вартість осідає в бюджетах інших країн.

Ця проблема актуалізується і загострюється сьогодні в період військових дій в Україні, бо вона стосується наповнення державного бюджету України.

Війна в Україні та пов'язані з нею торговельні обмеження призвели до порушення численних ланцюгів експортних операцій.

Збут агропродукції став одним із найпроблемніших питань з початком повномасштабної військової агресії РФ проти України. Чисельні транспортні шляхи не функціонують (залізничні, морські, повітряні). Зростання вартості палива має додатковий вартісний тягар на логістику, що сприяє виникненню проблем із збутом агропродовольчої продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Політику держави відносно використання експортного потенціалу підприємств та її підтримки у галузі харчової промисловості і можливості з розширення зовнішньої торгівлі підприємств досліджували Оліфіренко Л. Д. [2, с. 255–263], Венгерська Н. С. [1, с. 15–18], Мельник Т. Г. [2], Шелест Є. О. [4, с. 331–336].

Аналізом фінансово-економічних і правових проблем фермерських господарств, кооперації фермерства в Україні та найрозвинутіших країнах ЄС займалися Саблук В. [7], Малік М. Й. [10], Мельник Г. Ю. [9], Півторак В. С. [11]. Проблемою методичного забезпечення оцінки експортного потенціалу переробних підприємств займалися Петряєва З. Ф., Іващенко Г. А. Особливості розширення зовнішньоекономічних зв'язків України в контексті глобалізації досліджували Іващенко М. В. [12], Саркісян Л. Г. [14, с. 245–253], Талавіра Є. В. [13].

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. До початку широкомасштабної війни Україна була четвертим найбільшим зовнішнім постачальником продовольства в країни ЄС. Для збереження високих експортних можливостей потрібно докласти зусиль до трансформації зовнішньоекономічних відносин і відновлення логістичних шляхів. В той же час залишається невіршеною проблема сировинного характеру вітчизняного експорту. Подальшого розвитку потребують методичні підходи забезпечення оцінки експортного потенціалу агропереробних підприємств. Потребують термінового запровадження дієвих важелів державної підтримки агро-виробників.

Постановка завдання Систематизація теоретичних аспектів і практичних розробок щодо оцінки експортного потенціалу переробних підприємств, аналіз динаміки продажів агропереробної продукції та пошук шляхів мотивації товаровиробників використати аграрний потенціал для побудови результативної експортної стратегії України під час широкомасштабної агресії.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початок 2022 р переробні підприємства демонстрували досить високі показники експорту продукції порівняно з іншими галузями економіки. За розрахунками фахівців Інституту аграрної економіки, частка експорту продовольчої продукції сфери АПК в загальному експорті України за результатами 2020–2021 року перевищувала 47% [6]. До останнього часу найбільш активними ринками збуту агропродукції залишаються країни Європейського Союзу, Північної Америки, Азії, Африки а також деякі країни пострадянського простору (переважно Молдова і Казахстан).

Під час військових дій вітчизняна економіка зазнала численних руйнувань і пошкоджень. Переробні підприємства, які були орієнтовані до агропромислового комплексу, зазнали значних втрат, що спричинило ряд логістичних складнощів, особливо на сході і півдні України. Військовий стан, надзвичайні події, руйнування об'єктів критич-

ної інфраструктури змусили агропереробні підприємства пристосуватись до кризових умов господарювання: черги на митних кордонах, регулярні перерви в енергетиці, проблеми з транспортною логістикою.

Процес взаємодії підприємств переробної галузі з сільським господарством, який завжди ґрунтувався на організаційно-економічній та технологічній єдності виробництва, зберігання і переробки продукції АПК, сьогодні потребує термінового відновлення і переобладнання. В той же час переробні підприємства демонструють найбільшу стійкість до надзвичайних викликів.

Щоб оцінити потенційні можливості відновлення діяльності і відтворення експортних можливостей підприємств, що тяжіють до переробки продукції АПК, потрібно переглянути методичні аспекти аналізу зовнішньої діяльності підприємств галузі.

За результатами оцінки Інституту економічних досліджень та політичних консультацій (ІЕД) харчова промисловість, незважаючи на війну і чисельні втрати, залишається однією з найоптимістичніших галузей української переробної промисловості. Саме виробники і переробники харчових продуктів найчастіше мають кращі потужності порівняно з довоєнним періодом. З метою оперативного збору даних про поточний стан промислових підприємств в рамках реалізації антикорупційного проекту ЄС «За прозору і чесну митницю», Інститутом економічних досліджень започатковано щомісячна експертна оцінка стану виробничих показників. Для оцінювання потенціалу підприємств промисловості розроблена нова методологія, суть якої полягає в аналізі суджень та очікувань економічних агентів (власників, керівників підприємств) і розрахунок «базового рівня» фінансово-економічного рівня.

Орієнтація на місця споживання готової продукції і зростання попиту стає мотивуючим стимулом зростання харчової переробки в час війни і, основною причиною зберігання загальноекономічного середовища на належному рівні. Зокрема, станом на вересень поточного року 18% підпри-

емств показали ріст обсягів виробництва [5]. Це пояснюється тим, що харчова галузь найкраще зберігає свій потужний потенціал і годує не лише громадян, а й економіку країни під час війни. Від початку війни підприємства харчової промисловості демонстрували переважно позитивні показники загальноекономічного середовища та фінансово-економічної ситуації у порівнянні з іншими підприємствами переробної промисловості (рис. 1).

Протягом перших місяців війни відбулося значне просідання української промисловості. В той же час підприємствам харчового напрямку вдалося утримати обсяги виробництва, а з липня, близько 38% підприємств галузі досягли зростання показників. За результатами експертної оцінки індекс зміни харчового виробництва у вересні досягнув зростання +0,26 (у порівнянні переробна промисловість в цілому має зростання +0,05) (рис. 2).

Станом на кінець вересня 62% підприємств харчового виробництва відновили виробничі потужності і досягли показників довоєнного часу.

Крім того, підприємства харчової промисловості отримали високі показники торгово-розрахункових процесах. Станом на вересень-жовтень відбулося збільшення

кількості нових угод з покупцями та замовниками, в т.ч. іноземними. При цьому вдалося уникнути негативного зростання кредиторської, дебіторської та податкової заборгованостей в розрахунках з контрагентами.

Аналіз зовнішньоекономічної діяльності про лідируючий рівень підприємств харчової галузі свідчить і збереження експортного потенціалу. Більш ніж половині підприємств галузі (53%) вдалося зберегти умови контрактів і рівень експортних операцій. Результати експертного оцінювання показали, що на фоні загального падіння зовнішньоекономічних бізнес-процесів в першому і другому кварталі 2022 року і скорочення продажу за межі митного кордону, серед харчових підприємств негативний тренд в травні змінився на зростання (рис. 3).

Частка підприємств харчової промисловості, що мали зростання експорту у вересні 2022 року склала 24%. і вперше за етапи експертного оцінювання перевищила частку підприємств, які мали показники зниження експорту.

Попри військовий стан експортний потенціал харчової промисловості залишається доволі стабільним. Безальтернативність і стабільна конкурентоздатність укра-

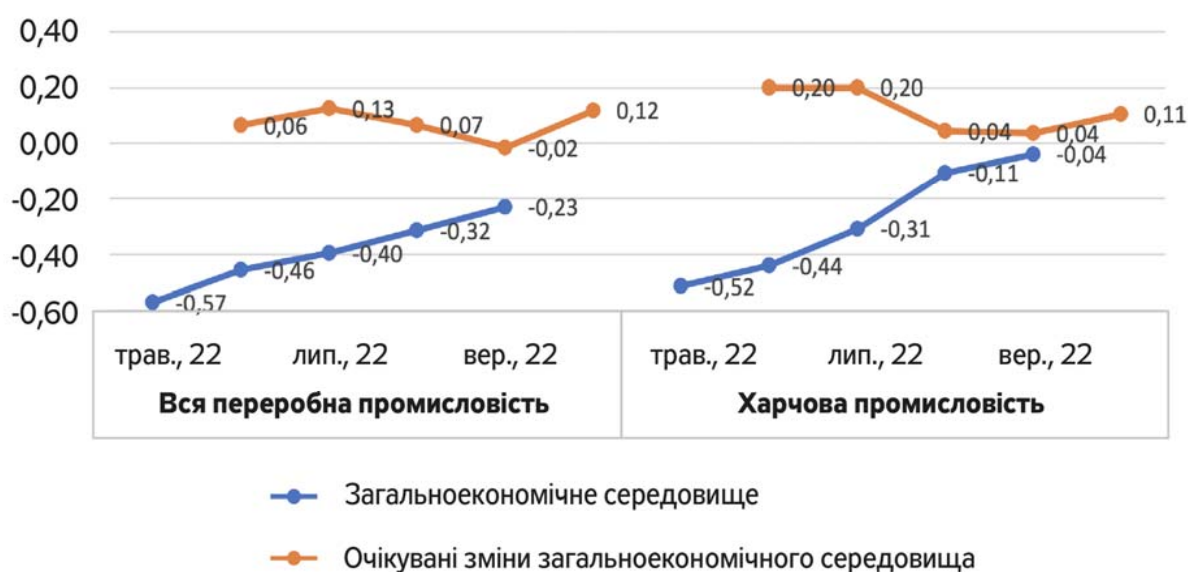

Рис. 1. Порівняння загальноекономічного середовища переробної промисловості

Джерело: Щомісячне опитування підприємств «Український бізнес під час війни». Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2022

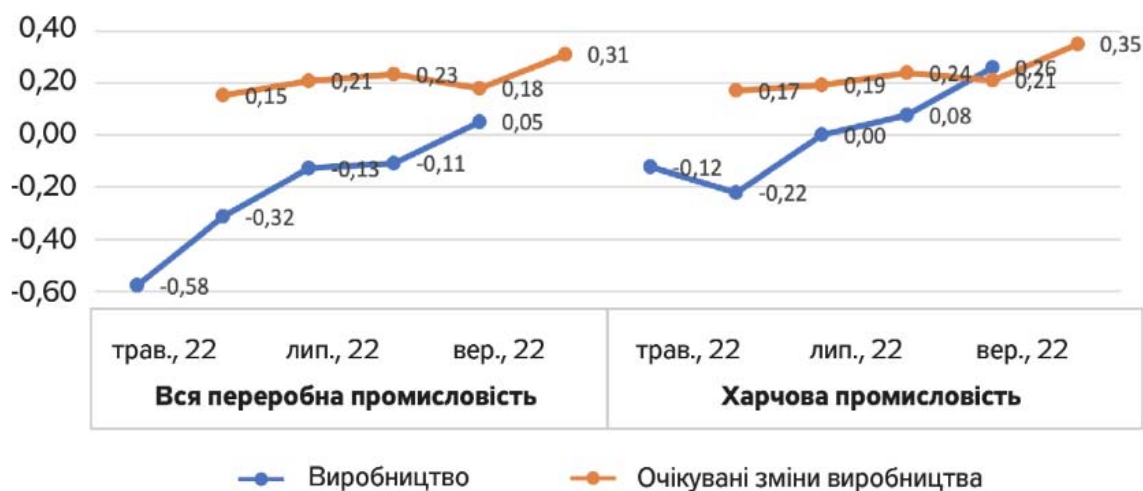

Рис. 2. Порівняння змін індексу виробництва переробної галузі

Джерело: Щомісячне опитування підприємств «Український бізнес під час війни». Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2022

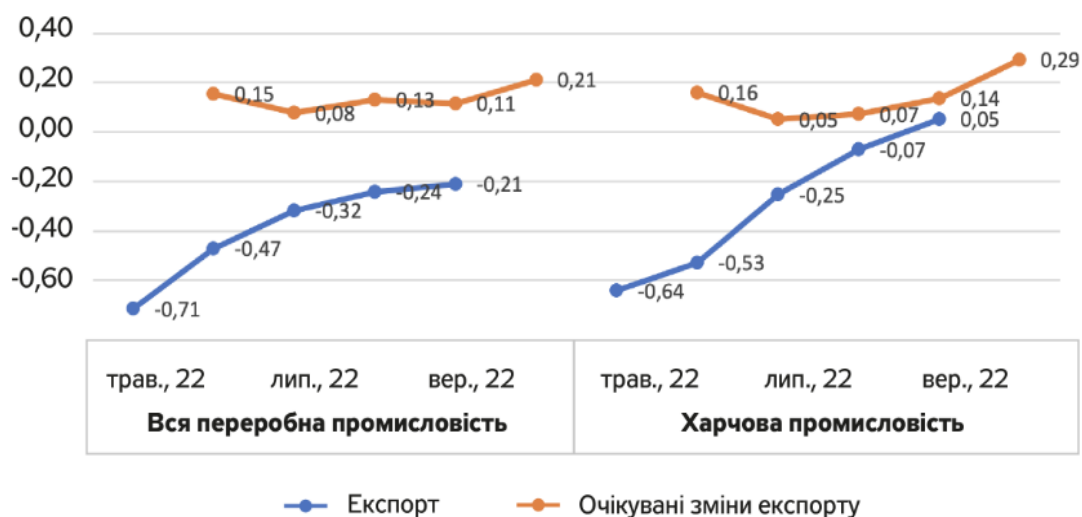

Рис. 3. Індекс експортних операцій

Джерело: Щомісячне опитування підприємств «Український бізнес під час війни». Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2022

їнської продукції на міжнародних ринках пояснюється привабливістю цін і високим попитом.

Серед проблем, які відчуються в галузі харчового експорту найбільш вагомі стосуються логістичних труднощів, викликаних форс мажорними обставинами а також митних процедур під час оформлення експортних операцій.

Експортний потенціал українського переробного підприємства характеризує коло конкурентних переваг над європейськими товаровиробниками, потенційні можливості у використанні високоякісної сировини, а

також потенційні канали розподілу виробів на зовнішніх ринках. Водночас в умовах невизначеності високі логістичні ризики змушують суб'єктів зовнішніх ринків переглядати налагоджені траєкторії та умови постачання. Перекладання ризиків від покупця на виробника (продавця) чи перевізника означає, що український продавець відповідає за прибуття товару в узгоджене місце чи пункт призначення на кордоні чи в країні експорту. Таким чином умови за правилами Інкотермс все частіше відходять від договорів «відвантаження» (CFR, CIF, CPT, CIP) та укладати договори «прибуття»

DAP (Delivered at Place – «Поставка в місці призначення») або DDP (Delivered Duty Paid – «Поставка з оплатою мита»).

В умовах невизначеності і тотального дефіциту державного бюджету потрібно застосовувати економічні і правові важелі стимулювання переробників сільськогосподарської сировини до впровадження додаткових ланцюгів виробництва. Досягнення більш глибокої переробки відкриває для переробників нові експортні можливості, пов'язанні з розширенням асортименту. Не остання роль в цьому процесі належить рівню державної політики щодо експортерів переробної галузі.

Серед позитивних моментів у цьому напрямку року можна відзначити динаміку продажів олійно-жирової продукції. За даними Укрінформ, частка переробленої олійно-жирової продукції у структурі загального українського експорту в 2021 році становила 12,6%, а частка в структурі аграрного – 30,9%. Лівава частка експорту агропродукції традиційно займає олія соняшникова (74,6%). В цьому ж році, незважаючи на скорочення експорту олії соняшникової у натуральному вимірі на 15,2%, у вартість експорту зріс майже

на 20% (1067,7 млн дол.) [8]. Основними країнами-споживачами соняшникової олії вітчизняного виробництва є країни ЄС – 32 %, Індія – 30,6% та Китай – 15,2%. Прогнозується збереження експортного потенціалу олійно-жирової продукції у наступні роки. Позитивне сальдо зовнішньої торгівлі олійно-жировою продукцією в становить більше 8 млрд. дол. (рис. 4).

Експортна стратегія Україні має базуватися на принципі мотивації товаровиробників використати аграрний потенціал і не втратити іноземні ринки. Серед ефективних інструментів знаходження ринків збуту експерти називають електронні B2B-майданчики. Консультант МСП, викладач програм з бізнес-освіти Київської школи економіки Володимир Семеніхін, пропонує застосовувати можливості міжнародної онлайн-платформи KWAYGA. Платформа допомагає постачальникам і покупцям з усього світу будувати ефективні ділові відносини. Для українських постачальників наразі є можливість безкоштовного членства у форматі «преміум» за умови реєстрації у 2022 році. Звичайно без участі і підтримки держави агровиробників чекають складні часи. На наш погляд програма дер-

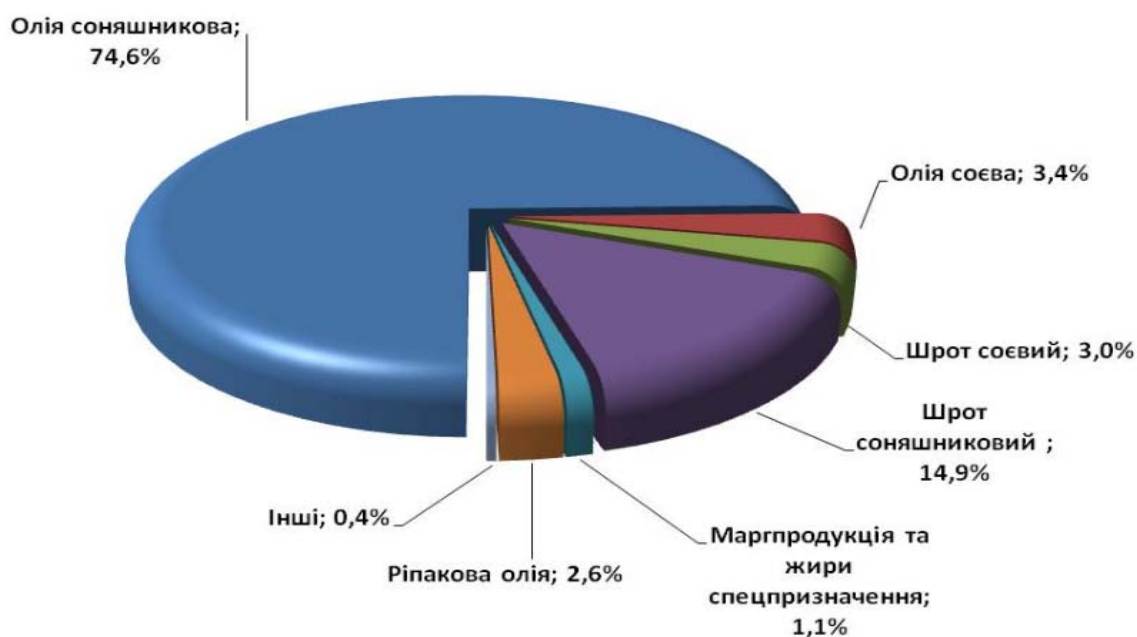

Рис. 4. Структура експорту олійно-жирової продукції (загальний експорт – 8115,9 млн дол. США)

Джерело: Мультимедійна платформа іномовлення України «Укрінформ»

жавної підтримки виробників агропереробної галузі має включати наступні аспекти:

Розроблення заходів моніторингу світових технологій, інноваційного обладнання для модернізації бізнес-процесів переробки і зберігання аграрної продукції.

Запровадження пільгового кредитування на переобладнання виробничих потужностей з метою поступового додавання ланцюгів переробки і зростання доданої вартості.

Запуск програм підготовки висококваліфікованих фахівців в галузі технологій переробки та управління якістю продукції АПК за світовими стандартами.

Введення митних бар'єрів для запобігання експорту неперероблених сировинних продуктів.

Запровадження податкових канікул і преференцій на період капітального переобладнання виробничих потужностей і початку реалізації продукції.

Стимулювання фермерських господарств до впровадження глибокої прифермерської переробки з можливістю подальшого досягнення повного виробничого циклу.

В рамках політики взаємопов'язаного багатоукладного розвитку сприяння запровадженню місцевих програм розвитку агропромислових кластерів в регіонах що традиційно тяжіють до аграрної сировинної галузі, з метою використання економічної спроможності сільських громад.

В умовах підвищення логістичних ризиків надати додаткові преференції для модернізованих підприємств при виборі зовнішнього ринку та забезпечити можливість зміни каналів експорту з урахуванням їх участі в стратегіях міжнародного маркетингу.

Скасування спецрежиму ПДВ з одночасним введенням компенсаційних ставок і швидке відшкодування ПДВ для експортно-орієнтованих сімейно-самозайнятих господарств.

Для захисту інтересів українських агропереробних господарств міжнародних економічних відносинах і адаптації продукції до зовнішніх ринків створити інституції

торгівельних аташе при посольствах України в європейських країнах. Реанімувати дипломатичні стосунки з Китаєм і відновити роботу консульських інституцій в КНР з метою виходу українських агровиробників на цей великий ринок.

Антикризові заходи потребують термінового втручання з боку органів державного регулювання. Дієві методи державної підтримки виробників агропереробної галузі потрібно позичати з досвіду європейських країн. За словами науковця і відомого фахівця в галузі АПК Віталія Саблука польські агропереробні підприємства мають пріоритет серед інших платників податків, закріплений у Конституції цієї країни. Податковим законодавством республіки Польща передбачені податкові преференції і потужна пряма підтримка, відповідно, вони і найсильніше розвиваються [7].

Досягнення максимальної глибини продовольчого ланцюга і донесення всіх споживчих переваг до кінцевого споживача, в тому числі іноземного, потребує комплексного системного підходу і синергетичної співпраці між аграріями, виробниками, органами державної влади, сільських громад, науковими установами і освітніми закладами.

Висновки. Таким чином, роль харчової промисловості сьогодні ще більше посилює вагу агропромислового комплексу для української економіки на тлі падіння металургії, машинобудування, виробництва будівельних матеріалів та інших галузей.

Підтримка експортерів має базуватись на запозиченні європейського досвіду, дослідженні історій успіху підприємств аграрної галузі і підкріплюватись державною політикою.

Підвищенню експортного потенціалу, а також розвитку ланцюгів поставок агропродукції в умовах кризи сприяє запровадження державних і міжнародних програм розвитку агропромислових кластерів в регіонах що традиційно тяжіють до аграрної сировинної. Українські агрокластери можуть заповнити прогалину, створивши нові ланцюги доданої вартості та відновивши розірвані. Крім

того кластери можуть допомогти визначити альтернативних постачальників та звести їх з покупцями.

На сьогодні більше сорока кластерів та організацій з підтримки бізнесу беруть активну участь у біоекономічних ланцюгах створення доданої вартості. Перспективний тренд зростання біоекспорту, що намітився серед підприємств агропереробної галузі в останні місяці поточного року має подальші

позитивні очікування в найближчі місяці, за умов впровадження комплексних заходів з боку держави.

На думку багатьох економістів-міжнародників, зважаючи на внутрішню ситуацію в Україні в кожному європейському посольстві мають бути торговельні аташе для забезпечення конструктивного просування вітчизняної агропродукції на європейських ринках.

Список літератури:

1. Венгерська Н. С. Експортний потенціал харчової промисловості України. *Економіка розвитку*. 2014. № 4 (72). С. 15–18.
2. Мельник Т. Г. Експортний потенціал України: методологія оцінки та аналіз. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Мер/2009_8_9/08-3612/10_Melnuk1.pdf.
3. Оліфіренко Л. Д. Інституалізація складових механізму державного регулювання розвитку агропромислових корпорацій. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія "Економічні науки"*. 2014. № 2 (74). С. 255–263.
4. Шелест Є. О. Середовище розвитку експортного потенціалу підприємства за існуючої системи державного регулювання експортної діяльності України. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2015. № 2, т. 2. С. 331–336.
5. Ангел Є. Харчова промисловість: апетит хороший, але є над чим працювати. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/kharchova-promislovist-apetit-khoroshij-ale-je-nad-chim-pratsjuvati.html>.
6. Недописана експортна стратегія: як Україні використати аграрний потенціал і не втратити ринки Китаю, ЄС, США, Канади та Ізраїлю. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/781-nedopisana-eksportna-strategiya-yak-ukrayini-vikoristati-agrarniy-potentsial-i-ne-vtratiti-rinki-kitayu-yes-ssha-kanadi-ta-izrayilyu>.
7. Саблук В. Податкові пільги можливо перенаправити від великих малим виробникам за прикладом Європи. URL: <https://agropolit.com/interview/51-vitaliy-sabluk-podatkovii-pilgi-mojlivo-napraviti-vid-velikih-namalih-virobnikiv-za-primirom-yevropi-potribna-lishe-politichna-volya>.
8. Експорт Україною олійно-жирової продукції торік зріс майже на 20%. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3393840-eksport-ukrainou-olijnozirovoi-produkcii-torik-zris-majze-na-20.html/>
9. Мельник Л. Ю. Фермерські господарства: проблеми ефективного функціонування та розвитку. *Держава та регіони. Серія. Економіка та підприємництво*. 2012. Вип. 2. С. 131–134.
10. Малік М. Й. Перспективи розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях України. *Економіка АПК*. 2015. № 8. С. 5–14.
11. Півторак В. С. Перспективи розвитку фермерства як провідної форми малого підприємництва в Україні. *Ефективна економіка*. 2014. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_2_72.
12. Іващенко М. В. Наслідки глобалізації товарних ринків для національної економіки України. *Траєкторія науки*. 2016. № 4 (9).
13. Талавіра Є. В. Сучасні тенденції регулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємств в умовах глобалізації. *Ефективна економіка*. 2014. № 9.
14. Саркісян Л. Г. Особливості розширення зовнішньоекономічних зв'язків України в контексті глобалізації. *Економіка і організація управління*. 2016. № 4 (24). С. 245–253.

References:

1. Hungarian N. K. (2014) Eksportnyi potentsial kharchovoi promyslovosti Ukrainy [Export potential of food industry of Ukraine]. *Economy of development*, no. 4 (72), pp. 15–18.
2. Melnyk T. H. Eksportnyi potentsial Ukrainy: metodolohiia otsinky ta analiz [Export potential of Ukraine: Assessment methodology and analysis]. Available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Мер/2009_8_9/08-3612/10_Melnuk1.pdf
3. Olifirenko L. D. (2014). Instytualizatsiia skladovykh mekhanizmu derzhavnoho rehuliuвання rozvytku ahropromyslovykh korporatsii [Institutionalization of the components of the mechanism of state regulation of the development of agro-industrial corporations]. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. "Ekonomichni nauky"* [Vestnik of Chernihiv State Technological University. Series Economic Sciences], no. 2(74), pp. 255–263.
4. Shelest Y. O. (2015). Seredovysheche rozvytku eksportnoho potentsialu pidpriemstva za isnuiochoi systemy derzhavnoho rehuliuвання eksportnoi diialnosti Ukrainy [Environment of development of export potential of the

enterprise under the existing system of state regulation of export activity of Ukraine]. *Bulletin of the Khmelnytskyi National University*, no. 2, t. 2, pp. 331–336.

5. Anhel Ye. Kharchova promyslovist: apetyt khoroshyi, ale ye nad chym pratsiuvaty [Food industry: Appetite is good, but there is something to work on]. Available at: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/kharchova-promislovist-apetit-khoroshij-ale-je-nad-chim-pratsjuvati.html>.

6. Undescribed export strategy: How to use agricultural potential in Ukraine and not to lose markets of China, the EU, the USA, Canada and Israel. Available at: <https://agropolit.com/spetsproekty/781-nedopisana-eksporna-strategiya-yak-ukrayini-vikoristati-agrarniy-potentsial-i-ne-vtratiti-rinki-kitayu-yes-ssha-kanadi-ta-izrayilyu>.

7. Sabluk V. Podatkovi pilhy mozhlyvo perenapravyty vid velykykh malym vyrobnykam za prykladom Yevropy [Tax breaks may be redirected from large small producers by example of Europe]. Available at: <https://agropolit.com/interview/51-vitaliy-sabluk-podatkovi-pilgi-mojливо-napraviti-vid-velikih-na-malih-virobnikiv-za-primirom-yevropi-potribna-lishe-politichna-volya>.

8. Ukraine's export of oil and fat products increased by almost 20% last year. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3393840-eksport-ukrainou-olijnozirovoi-produkcii-torik-zris-ma-je-na-20.html>.

9. Melnyk L. Y. (2012) Fermerski hospodarstva: problemy efektyvnoho funktsionuvannia ta rozvytku [Farming: Problems of effective functioning and development]. *Derzhava ta rehiony. Ekonomika ta pidpriemnytstvo* (electronic journal), vol. 2, pp. 131–134.

10. Malik M. I. (2015) Perspektyvy rozvytku pidpriemnytskoi diialnosti na silskykh terytoriiakh Ukrainy [Prospects of business development in rural areas of Ukraine]. *Ekonomika APK*, no. 8, pp. 5–14.

11. Pivtorak V. S. (2014) Perspektyvy rozvytku fermerstva yak providnoi formy maloho pidpriemnytstva v Ukraini [Prospects of farming development as a leading form of small business in Ukraine]. *Efektivna ekonomika* [Efficient economy] (electronic journal), Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_2_72.

12. Ivashchenko M. V. (2016) Naslidky hlobalizatsii tovarnykh rynkiv dlia natsionalnoi ekonomiky Ukrainy [Consequences of the globalization of commodity markets for the national economy of Ukraine]. *Traiektoriia nauky* [Trajectory of science] (electronic journal), no. 4 (9).

13. Talavira Y. V. (2014) Suchasni tendentsii rehuliuвання zovnishnoekonomichnoi diialnosti pidpriemstv v umovakh hlobalizatsii [Current trends of regulation of foreign economic activity of enterprises in the conditions of globalization]. *Efektivna ekonomika* [Efficient economy] (electronic journal), no. 9.

14. Sarkisian L. H. (2016) Osoblyvosti rozshyrennia zovnishnoekonomichnykh zviazkiv ukrainy v konteksti hlobalizatsii [Peculiarities of expanding Ukraine's foreign economic relations in the context of globalization]. *Economy and management organization*, no. 4 (24), pp. 245–253.